

Tomasz Przybyciński

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
Kolegium Analiz Ekonomicznych
Katedra Ekonomii Rozwoju i Polityki Ekonomicznej
tprzyb@sgh.waw.pl

WOLNOŚĆ W KONCEPCJI SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ

Streszczenie: Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej opiera się na wolności i odpowiedzialności ludzi. Umożliwia ona samorealizację jednostek i dobrobyt dla wszystkich poprzez konkurencję osiągnięć.

Słowa kluczowe: wolność, społeczna gospodarka rynkowa.

JEL Classification: B20, N34, P16, P26, P51.

Wprowadzenie

Przez wolność rozumie się zazwyczaj brak przymusu, a więc sytuację, w której można dokonywać swobodnych wyborów. Tak pojmowana wolność bywa nazywana wolnością negatywną albo „wolnością od”.

Istnieje jednak również wolność pozytywna, zwana „wolnością do”. Polega ona na rzeczywistej możliwości dokonywania wyborów. W tym przypadku chodzi o urzeczywistnianie określonych możliwości, sposobności.

Elementem składowym szeroko rozumianej wolności jest wolność gospodarcza, przez którą rozumie się swobodę podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej.

Wolność, w tym zwłaszcza wolność gospodarcza, jest bardzo ważną wartością z punktu widzenia kształtowania rynku i konkurencji. Stanowi ona bowiem aksjologiczny fundament rynkowego ładu społeczno-gospodarczego [Ząbkowicz, 2014].

Jednakże sposób pojmowania wolności, w tym także wolności gospodarczej, ewoluował i wywoływał poważne spory. W tych dyskusjach ważną rolę odegrali m.in. zwolennicy społecznej gospodarki rynkowej.

Celem opracowania jest przedstawienie roli wolności w ordoliberalnej koncepcji społecznej gospodarki rynkowej oraz w polskiej odmianie społecznej gospodarki rynkowej. W artykule przeanalizowano teoretyczne podstawy niemieckiej społecznej gospodarki rynkowej oraz genezę społecznej gospodarki rynkowej w Polsce. Porównano również doświadczenia historyczne związane z kształtowaniem gospodarki zachodniemieckiej po II wojnie światowej i polskiej gospodarki po przełomie ustrojowym z przełomu lat 80. i 90. XX w.

1. Wolność w ordoliberalnej koncepcji społecznej gospodarki rynkowej

Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej jest wytworem niemieckiej myśli ekonomicznej. Stworzyli ją ordoliberalowie, stanowiący wewnętrznie dosyć zróżnicowaną grupę. Była ona złożona nie tylko z ekonomistów, ale również z prawników, socjologów i duchownych. Rdzeń tej grupy stanowiła szkoła fryburska, skupiona wokół uniwersytetu we Fryburgu Bryzgowijskim, który stał się centrum niemieckiej myśli liberalnej [Czech, Zagóra-Jonszta, 2002; Przybyciński, 2009, s. 17-25; Dahl, 2015, s. 46-50].

Początków ordoliberalizmu można poszukiwać już w latach 20. XX w. Jednakże teoretyczną dojrzałość osiągnął dopiero w latach 40. XX w. [Skarzyński, 2002, s. 127 i 129]. Ordoliberalowie przygotowali wówczas program, zmierzający do stworzenia nowego ładu gospodarczego w Niemczech po zakończeniu II wojny światowej.

Warto zaznaczyć, że ordoliberalna koncepcja społecznej gospodarki rynkowej stała się fundamentem polityki gospodarczej, która przyczyniła się do „cudu gospodarczego” w Niemczech Zachodnich. Realizował ją przede wszystkim L. Erhard (1897-1977), który w latach 1949-1963 był ministrem gospodarki w rządzie kanclerza K. Adenauera. Pomagał mu A. Müller-Armack (1901-1978) – twórca pojęcia „społeczna gospodarka rynkowa” [Pysz, 2008; Janiszewska, 2015].

Ekspansja kolektywizmu w okresie międzywojennym skłoniła ordoliberalów do poszukiwania takiej alternatywy ustrojowej, która pozwoliłaby skutecznie obronić i zabezpieczyć wolność człowieka oraz umożliwić mu samorealizację. Warto podkreślić, że prowadząc swoje badania, ordoliberalowie opierali się nie tylko na ówczesnej ekonomii, ale również czerpali inspirację z chrześcijań-

skiej myśli społecznej, w tym m.in. ze społecznej nauki Kościoła katolickiego [Bartyzel, 2010, s. 7-10].

Dojrzałą alternatywę ustrojową dla gospodarki kolektywistycznej zaprezentował ostatecznie W. Eucken (1891-1950), uznawany za najwybitniejszego teoretyka ordoliberalizmu. Znaczny wkład wnieśli jednak również inni ordoliberałowie [Czech-Rogosz, 2005, s. 17-42].

W. Eucken uważał, że ustroj gospodarczy i państwowy ściśle się ze sobą wiążą oraz uzupełniają, a także stanowią podstawę ogólnego ładu, który należy zbudować. Wynikał stąd postulat prowadzenia właściwej polityki gospodarczej. Wyciągając wnioski z doświadczeń historycznych, W. Eucken stworzył teoretyczne podstawy polityki gospodarczej, która najpierw umożliwiała stworzenie ustroju opartego na konkurencji, czyli konkurencyjnego ładu gospodarczego, a następnie zapewniała jego sprawne funkcjonowanie. Tylko ustroj oparty na konkurencji gwarantował, zdaniem W. Euckena, wysoką efektywność ekonomiczną i umożliwiał ludziom samorealizację. W takich warunkach jednostki mogły żyć w wolności i przestrzegać zasad etycznych [Eucken, 2005].

Konkurencyjny ład gospodarczy wspierał rozwój oddolny i spontaniczny. Konkurencja służyła nie tylko podnoszeniu wydajności, ale przyczyniała się również do formowania prawidłowych cen rynkowych, które sterowały procesem gospodarczym. Dzięki istnieniu konkurencji można było wykorzystać dążenie jednostek do poprawy swojego bytu, a ich egoistyczne interesy dla dobra wspólnego [Eucken, 2005, s. 405-408; Przybyciński, 2009, s. 32-33; Dahl, 2015, s. 41].

W. Eucken uważał, że działania grup nacisku mogą doprowadzić nie tylko do osłabienia, ale nawet do rozpadu państwa. Tymczasem wolna konkurencja poszerza zakres wolności nie tylko w obszarze życia gospodarczego, ale również poza tą sferą. W szczególności przyczynia się ona do ograniczenia władzy gospodarczej i politycznej. Dzięki konkurencji sfera wolności jednej osoby jest ograniczana przez sferę wolności innego człowieka. W ten sposób może zostać zapewniona odpowiednia równowaga. Właśnie dlatego zadaniem państwa powinna być obrona reguł wolnej konkurencji i przeciwdziałanie wyniszczającej walce grup nacisku, dążących do realizacji swoich partykularnych interesów. Działania polityki gospodarczej mają wspierać wolność, dobrobyt i demokrację [Eucken, 2005, s. 167-172, 291, 296, 369-379, 391-408].

Takie pojmowanie wolności było sprzeczne z poglądami zwolenników kapitalizmu leseferystycznego, którzy nie dostrzegali zagrożeń, wynikających z niczym nieograniczonej konkurencji. Tymczasem W. Eucken i inni ordoliberałowie zdawali sobie sprawę, że niczym nieograniczona wolność prowadzenia działalności gospodarczej kryje w sobie znaczny potencjał destrukcji. Historia

dowodzi, że niektórzy w interesie swojej wolności posuwali się do rozmaitych nadużyć i działali na szkodę ogółu. W efekcie polityka leseferyzmu skutkowałą tworzeniem monopolii i próbami zdominowania państwa przez partykularne grupy. W ten sposób dochodziło do upadku konkurencji [Eucken, 2005, s. 217-226, 259-260, 277-279, 283-284, 397-401; Przybyciński, 2009, s. 17-19, 103; Dahl, 2015, s. 50-54].

Właśnie dlatego W. Eucken sformułował dwie grupy zasad, których konsekwentne stosowanie prowadzi do ukształtowania trwałego, funkcjonalnego i godnego człowieka ustroju gospodarczego. Są to zasady konstytuujące i regulujące. Stosowanie zasad konstytuujących umożliwia stworzenie ustroju opartego na konkurencji, natomiast stosowanie zasad regulujących zapewnia funkcjonalność konkurencyjnego ładu gospodarczego [Eucken, 2005, s. 294; Dahl, 2015, s. 204].

Do zasad konstytuujących W. Eucken zaliczył: stworzenie sprawnego systemu cen opartego na wolnej konkurencji, zapewnienie stabilnej waluty, otwarcie rynków po stronie podaży i popytu, prywatną własność środków produkcji, swobodę zawierania umów, ponoszenie odpowiedzialności za podejmowane decyzje gospodarcze, stałość polityki gospodarczej. Zasady konstytuujące są spójne i wzajemnie się uzupełniają, dlatego należy je stosować łącznie [Eucken, 2005, s. 295-330].

Chociaż stosowanie zasad konstytuujących jest bardzo ważne, to jednak zasady te są niewystarczające, aby konkurencyjny ład gospodarczy był funkcjonalny oraz społecznie akceptowany. Problemem są bowiem dysfunkcjonalności wolnej konkurencji, czyli jej słabości i ułomności, którym trzeba skutecznie zaradzić. Dotyczą one: istnienia całkowitych lub częściowych monopolii, niezadowolenia z rynkowego podziału dochodów, konfliktów między rachunkiem ekonomicznym prowadzonym w podmiotach gospodarczych a interesem ogółu, anormalnych zachowań podaży [Eucken, 2005, s. 331-344].

W związku z tym W. Eucken zalecał stosowanie zasad regulujących. Zaliczał do nich: kontrolę nad monopolami (politykę antymonopolową), niezbyt dużą korektę rynkowego podziału dochodów (politykę dochodową), prowadzenie prawidłowego rachunku ekonomicznego (korygowanie efektów zewnętrznych), przeciwdziałanie anormalnym zachowaniom podaży [Eucken, 2005, s. 331-344].

Zasady konstytuujące i regulujące, postulowane przez W. Euckena, były zbieżne z zaleceniami, które formułowali inni ordoliberalowie. Na przykład W. Röpke uważał, że konkurencja poprzez najlepsze wyniki gospodarcze stanowi fundament sprawiedliwego ładu gospodarczego. Był on zdecydowanym przeciwnikiem konkurencji pojmowanej jako walka o przywileje [Röpke, 1948, 2003, s. 65-71]. L. Miksch argumentował z kolei, że państwo musi zorgani-

wać żywiołowe siły rynku i zwalczać monopole, które zagrażają wolnej konkurencji [Miksch, 1947].

W podobny sposób myślał A. Müller-Armack. Był on zwolennikiem konstruktywnej polityki konkurencji, która pozbywałaby się konkurencji nieuczciwej, a przywracałaby konkurencję prawdziwą i ostrą, eliminującą słabe przedsiębiorstwa. Silna konkurencja zmuszałaby wszystkich do maksymalnego wysiłku i stymulowałaby rozwój [Müller-Armack, 2003; Przybyciński, 2009, s. 38].

Jednocześnie A. Müller-Armack wskazywał na konieczność ingerencji państwa w rynkowy podział dochodów ze względów społecznych. Przekonywał, że należy zapewnić ludziom odpowiednie możliwości działania i zagwarantować im godziwe warunki życia. Ponadto podkreślał, że należy zapobiegać wynaturzeniom w życiu gospodarczym i naruszaniu poczucia sprawiedliwości oraz wartości kulturowych [Müller-Armack, 1948, 1966, 2003; Przybyciński, 2009, s. 23-24].

W tym kontekście na szczególną uwagę zasługuje stanowisko L. Erharda, który chciał zapewnić w Niemczech Zachodnich dobrobyt dla wszystkich i dobrobyt poprzez konkurencję. Zaznaczał on, że społeczna gospodarka rynkowa może istnieć tylko wówczas, gdy ludzie faktycznie są wolnymi obywatelami, a nie poddanymi. Konkurencja opiera się bowiem na wolności i odpowiedzialności jednostek. Etyczna wartość klasy średniej polega na tym, że ludzie, którzy ją tworzą, odpowiedzialnie korzystają z wolności. Liczą oni na własne siły i chcą się bogacić własną pracą. Są odważni i przedsiębiorczy. L. Erhard pojmował wolność konsumpcji i wolność działalności gospodarczej jako nienaruszalne prawo podstawowe. Demokrację i wolną gospodarkę traktował jako logicznie nierozłączną całość. Alternatywą dla niej byłaby dyktatura i kierowanie gospodarką przez państwo [Erhard, 2012, s. 18-29, 182-184; Dahl, 2015, s. 95].

2. Wolność w polskiej odmianie społecznej gospodarki rynkowej

Z powodu sukcesu gospodarczego Niemiec Zachodnich do koncepcji społecznej gospodarki rynkowej nawiązywano często w latach 90. XX w. Wtedy bowiem kraje Europy Środkowej i Wschodniej doświadczyły transformacji ustrojowej, przechodząc od gospodarki kolektywistycznej do gospodarki rynkowej, a także tworzyły podstawy demokratycznego państwa prawa. W Polsce niektórzy politycy inspirowali się koncepcją społecznej gospodarki rynkowej już na przełomie lat 80. i 90. XX w.

Jednakże początkowo wśród osób decydujących o kształcie realizowanej w Polsce polityki gospodarczej zdecydowaną przewagę mieli zwolennicy neoliberalizmu i monetaryzmu [Kuczyński, 1992; Modzelewski, 1993, s. 27-30]. Wybitnym przedstawicielem tej grupy był L. Balcerowicz.

Monetaryzm skupiał się na krytyce aktywnej polityki gospodarczej i eksponował zalety wolnego rynku. Ponadto podkreślał konieczność walki z wysoką inflacją, której przyczyną upatrywał w nadmiernej emisji pieniądza przez bank centralny. Właśnie ta problematyka stanowiła oś twórczości M. Friedmana (1912-2006) – najwybitniejszego twórcy monetaryzmu.

W tym kontekście warto zaznaczyć, że dla M. Friedmana i wielu innych monetarystów podstawową wartością była wolność jednostki, pojmowana jako brak przymusu, a w szczególności wolność ekonomiczna, w tym także wolność prowadzenia działalności gospodarczej [Belka, 1986, s. 25-27]. Na wolność prowadzenia działalności gospodarczej kładli również nacisk polscy reformatorzy, którym na początku lat 90. XX w. wydawało się, że inne wartości można łatwo zepchnąć na dalszy plan [Balcerowicz, 1992, 1995].

W przypadku Polski neoliberalna i monetarystyczna strategia polityki gospodarczej, opierająca się na bardzo restrykcyjnej polityce antyinflacyjnej i uwolnieniu sił rynkowych, skutkowałą głębokim kryzysem transformacyjno-stabilizacyjnym. Wystąpił on w latach 1990-1991 i miał znaczny wpływ na pogorszenie nastrojów społecznych.

Pod presją społeczną w następnych latach odchodzono w polityce gospodarczej od zaleceń monetaryzmu. Zmieniono również kierunek transformacji ustrojowej. Stało się nim kształtowanie społecznej gospodarki rynkowej. W art. 20 Konstytucji z 1997 r. zapisano bowiem, że: „Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej”. W ten sposób odrzucono czysto liberalne pojmowanie ustroju gospodarczego, zakładające brak jakiegokolwiek ingerencji państwa w funkcjonowanie mechanizmów rynkowych [OTK ZU 2001, nr 1, poz. 4; Oliwniak, 2007, s. 15-16; Fałkowski, Metelska-Szaniawska, 2015].

Społeczna gospodarka rynkowa w Polsce została oparta na trzech filarach. Pierwszym filarem jest wolność działalności gospodarczej, drugim – własność prywatna, trzecim – solidarność, dialog i współpraca partnerów społecznych. Ustrojodawca potraktował te wartości kompleksowo i komplementarnie. Ujął je bowiem jako całość. Żadnej wartości nie wyróżnił. Oznacza to, że wymienione wartości wzajemnie się wspierają i ograniczają. W ten sposób państwo zostało zobowiązane nie tylko do łagodzenia społecznych skutków funkcjonowania praw

rynku, ale również do ich poszanowania [OTK ZU 2001, nr 1, poz. 4; OTK ZU 2001, nr 4, poz. 82; Oliwniak, 2007, s. 15-16; Mazuryk, 2008, s. 38-42].

Praktyka społecznej gospodarki rynkowej w Polsce odbiegała wyraźnie od konstytucyjnej definicji. Problemem okazały się w szczególności negatywne konsekwencje uwłaszczenia komunistycznej nomenklatury oraz opozycjonistów okrągłostołowych, które dokonało się na przełomie lat 80. i 90. XX w. na majątku państwowym. Ponadto upowszechniła się korupcja. W rezultacie ustrój gospodarczy, który ukształtował się w Polsce, charakteryzował się poważnymi dysfunkcjonalnościami, co znacznie obniżało jego sprawność [Włudyka, 2013, s. 183-191].

Wydaje się, że w Polsce – zamiast wizji dobrobytu dla wszystkich i dobrobytu poprzez konkurencję – faktycznie realizowano po prostu inną koncepcję. Tworzono bowiem korzystne warunki do korzystania z wolności i bogacenia się jedynie określonej części społeczeństwa.

W tej sytuacji nie dziwi relatywnie niskie tempo wzrostu gospodarczego w Polsce oraz wysokie bezrobocie po przełomie ustrojowym. Pojawiły się również głosy, że w Polsce powstał kapitalizm polityczny lub hybrydalny, gwarantujący przywileje dla wybranych jednostek i grup społecznych [Jasiecki, 2013, s. 257-289; Dahl, 2015, s. 123; Przybyciński, 2016, s. 95-96].

Podsumowanie

Zarówno ordoliberalna, jak i polska odmiana społecznej gospodarki rynkowej mają chrześcijańskie korzenie. Właśnie dlatego w obu wymienionych koncepcjach społecznej gospodarki rynkowej wolność ekonomiczna, w tym także wolność prowadzenia działalności gospodarczej, nie jest postrzegana jako wartość absolutna, ale wiąże się ściśle z innymi wartościami. Wolność i ład wzajemnie się warunkują [Eucken, 2005, s. 221].

Trzeba pamiętać, że tylko odpowiedzialne korzystanie z wolności oraz konkurencja osiągnąć przyniosą korzyści zarówno poszczególnym ludziom, jak i całemu społeczeństwu. Właśnie na takim fundamencie możliwy jest szybki rozwój gospodarczy. Tymczasem niepowodzenia w kształtowaniu prawdziwego rynku z silną, wolną i uczciwą konkurencją, a także przywileje dla wybranych jednostek oraz grup społecznych sprawiają, że nieliczni w pełni korzystają z wolności i bogacą się kosztem wielu.

Literatura

- Balcerowicz L. (1992), *800 dni. Szok kontrolowany*, BGW, Warszawa.
- Balcerowicz L. (1995), *Wolność i rozwój. Ekonomia wolnego rynku*, Znak, Kraków.
- Bartyzel J. (2010), *Ład i wolność* [w:] T. Juszcak, *Ordoliberalizm. Historia niemieckiego cudu gospodarczego*, Wydawnictwo PROHIBITA, Warszawa.
- Belka M. (1986), *Doktryna ekonomiczno-społeczna Milтона Friedmana*, PWN, Warszawa.
- Czech A., Zagóra-Jonszta U. (2002), *Niemiecki neoliberalizm jako teoretyczny fundament społecznej gospodarki rynkowej*, PTE, Warszawa.
- Czech-Rogosz J. (2005), *Ewolucja społecznej gospodarki rynkowej w RFN*, Wydawnictwo AE, Katowice.
- Dahl M. (2015), *Niemiecki model społecznej gospodarki rynkowej jako wzór dla polskich przemian systemowych po 1989 roku*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa.
- Erhard L. (2012), *Dobrobyt dla wszystkich*, PTE, Warszawa.
- Eucken W. (2005), *Podstawy polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Falkowski J., Metelska-Szaniawska K. (2015), *Przyczyny ustanawiania i stabilność konstytucji państwa – perspektywa ekonomiczna*, „Gospodarka Narodowa”, nr 3.
- Janiszewska D. (2015), *Teoretyczna koncepcja społecznej gospodarki rynkowej według Alfreda Müller-Armacka*, „Gospodarka Narodowa”, nr 3.
- Jasiecki K. (2013), *Kapitalizm po polsku. Między modernizacją a peryferiami Unii Europejskiej*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- Kuczyński W. (1992), *Zwierzenia zauszniaka*, BGW, Warszawa.
- Mazuryk M. (2008), *Ordoliberalizm a społeczna gospodarka rynkowa w Konstytucji RP*, „Myśl Ekonomiczna i Prawna”, nr 2.
- Miksch L. (1947), *Wettbewerb als Aufgabe. Grundsätze einer Wettbewerbsordnung*, Helmut Küpper Verlag, Godesberg.
- Modzelewski K. (1993), *Dokąd od komunizmu?*, BGW, Warszawa.
- Müller-Armack A. (1948), *Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft*, Verlag für Wirtschaft und Sozialpolitik, Hamburg.
- Müller-Armack A. (1966), *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik: Studien und Konzepte zur Sozialen Marktwirtschaft und zur Europäischen Integration*, Verlag Rombach, Freiburg im Breisgau.
- Müller-Armack A. (2003), *Sterowanie gospodarką a gospodarka rynkowa. Konieczność nowej formy polityki gospodarczej* [w:] E. Mączyńska, P. Pysz (red.), *Społeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, PTE, Warszawa.
- Oliwniak S. (2007), *Zasada społecznej gospodarki rynkowej w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego w latach 1998–2006* [w:] S. Oliwniak (red.), *Ekonomiczne aspekty państwa demokratycznego*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Białystok.

- OTK ZU 2001, nr 1, poz. 4.
- OTK ZU 2001, nr 4, poz. 82.
- Przybyciński T. (2009), *Ordoliberalizm a kształtowanie rynkowego ładu gospodarczego w Polsce*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Przybyciński T. (2016), *Własność prywatna w koncepcji społecznej gospodarki rynkowej*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 260.
- Pysz P. (2008), *Spoleczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, WN PWN, Warszawa.
- Röpke W. (1948), *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*, Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach-Zürich.
- Röpke W. (2003), *Czy niemiecka polityka gospodarcza jest prawidłowa?* [w:] E. Mączyńska, P. Pysz (red.), *Spoleczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, PTE, Warszawa.
- Skarzyński R. (2002), *Od liberalizmu do totalitaryzmu. Z dziejów myśli politycznej XX w.*, t. 2, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa.
- Włudyka T. (2013), *Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa w Niemczech*, Wolters Kluwer Polska S.A., Warszawa.
- Ząbkowicz A. (2014), *Transformacja ładu instytucjonalnego. Samoregulująca się gospodarka z perspektywy Waltera Euckena i Karla Polanyi'ego* [w:] P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński (red.), *Ład gospodarczy a współczesna ekonomia*, WN PWN, Warszawa.

FREEDOM IN THE CONCEPT OF A SOCIAL MARKET ECONOMY

Summary: The concept of a social market economy is based on individual liberty and responsibility. It enables to realize one's full potential and to secure a high standard of living for everybody through competition of achievements.

Keywords: freedom, social market economy.